

OGAHINYING “RIYOZU-D-DAVLA” ASARIDAGI MASNAVIYLARIDA QAYTARISH BILAN BOG‘LIQ SAN’ATLAR

Saparboyeva Madina Murodjon qizi

*Urganch davlat universiteti Magistratura bo‘limi
Adabiyotshunoslik (O‘zbek adabiyoti) 1-bosqich magistranti*

madinasaparboyeva@gmail.com

Annotatsiya. Bu maqolada o‘zbek mumtoz adabiyotida keng qo‘llanilgan qaytarish san’ati Ogahiyning “Riyozu-d-davla” asaridagi masnaviylari misolida tadqiq qilingan. Maqolada ilgari surilgan ilmiy qarashlar, qaytarish san’atining mumtoz poetikada tutgan o‘rniga berilgan izohlar adabiyotshunos olimlarning ilmiy risolalarida berilgan fikr-mulohazalarga tayanib, faktlar keltirilgan holda izohlab berildi.

Kalit so‘z. Qaytarish san’ati, masnaviy, *sadr*, *ajuz*, *zarb*, *aruz*, *ibtido*, *hashv*, *mutobiqa*, *tasdir*, *radd ul-ajuz il-as-sadr*.

O‘zbek mumtoz adabiyotiga nodir asarlari bilan bitmas xazina qoldirgan Muhammad Erniyozbek o‘g‘li Ogahiy o‘zining “Riyozu-d-davla” asarida tarixiy voqealarni bayon qilishda, asosan, masnaviy janridan foydalangan. Muarrix-ijodkor masnaviylarning badiiyatiga alohida e’tibor qaratib turli xil tasviriy vositalar, she’riy san’atlarni istifoda qilgan. Ogahiyning tarixiy asarlaridagi masnaviylarida qaytarish san’ati ham alohida o‘rin egallaydi.

Qaytarish san’ati – mumtoz she’riyatimizda bayt tarkibidagi ayrim so‘zlarni yana boshqa bir o‘rinda takror qo‘llashga asoslangan san’at. Mumtoz adabiyotda baytning boshi *sadr*, oxiri *ajuz* yoki *zarb*, birinchi misraning oxiri *aruz*, ikkinchi misraning boshi *ibtido* va har ikki misraning o‘rtasi (*sadr* bilan *aruz*ning, *ibtido* bilan *ajuz*ning o‘rtasi) *hashv* deyiladi. Biz shartli ravishda qaytarish deb atagan (*radd* – arabcha “qaytish” demak) san’at baytdagi mazkur o‘rinlardan birida turgan so‘zning boshqa joyda takrorlanishi natijasida yuzaga keladi¹.

Qaytarish san’ati tarixiy poetikaga doir ancha-muncha manbalarda “*radd ul-ajuz il-as-sadr*”, ba’zilarida esa “*mutobiqa*”, ayrimlarida “*tasdir*” deb yuritilgan. Demak, mazkur san’at “*radd ul-ajuz il-as-sadr*” deb yuritiladigan bo‘lsa, baytda “*ajuz*”ning “*sadr*” o‘rnida qaytarilishi degan ma’no kelib chiqadiki, bu Y. Is’hoqov

¹ Y.Is’hoqov . So‘z san’ati so‘zligi. – Toshkent: “Zarqalam” nashriyoti, 2006.

aytganidek, qaytarish san'atining bir turi bo'lib qoladi, xolos. Vaholanki, bu san'atning turlari ko'p adabiyotshunoslikda, ularning turi ellikdan oshadi. Shu vajdan, mazkur san'atni "*radd ul-ajuz il-as-sadr*" deb emas, balki jamlovchi nom "*qaytarish san'ati*" deb atash o'rinlidir. Qaytarish san'atining nomlanishi borasidagina emas, uning ta'rifi, tavsifi, tasnifi haqida ham bir xillikka erishilgan emas².

Biz Ogahiy ijodida qo'llanilgan bu lafziy san'atni guruhlarga ajratishda muarrix-ijodkorning "*Riyozi-d-davla*"³ asaridagi masnaviylari misolida so'zlarni qaysi o'rinlarda takrorlanib kelganiga e'tibor qaratdik.

1. **Radd ul-aruz ilal-ibtido** (birinchi misra oxiridagi so'zning misra boshida qaytarilishi):

*Sitam rasmini bikull etti adam,
Adam sori ham edi ahli sitam⁴.*

2. **Radd us-sadr ilal-hashv** (bayt boshidagi so'zning misra ichida qaytarilishi). Bu turning ikki xil ko'rinishi mavjud:

- a) birinchi misradagi "sadr"ning shu misra "hashv"ida qaytarilishi:

*Yo'q esa , ashyog'a yo'q ul e'tibor
Kim, vujud ayvonida tutqay qaror⁵.*

- b) "sadr"ning ikkinchi misra "hashv"i o'rnida kelishi:

*Ham sharaf birla to'la erdi jahon,
Farrux erdi ham, jahon yanglig' zamon⁶.*

***Har dam** o'qubon birisi tafsir,
Aylab biri **har dam** ichra taqir⁷.*

3. **Radd us-sadr ilal-ibtido** (bayt boshidagi so'zning ikkinchi misra boshida qaytarilishi):

*Bari sha'ni erdi quyoshdin baland,
Bari sohibiizzat-u. arjumand.
Bari erdi davlatda Qorun kebi,
Bari muknat ichra Faridun kebi.*

² T. Boboyev. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent : "O'zbekiston", 2002.

³ Ogahiy. Riyozi-d-davla. Nashrga tayyorlovchi , so'zboshi , izohlar muallifi hamda forsiy matnlar tarjimoni Abdulla O'razboyev. – Urganch: "Куванчбек-Машхура" MCHJ, 2021. -428 b. Bundan keying misollar shu asardan olingani uchun asar nomi va beti ko'rsatib o'tiladi.

⁴ Riyozi-d-davla. 45-bet.

⁵ Riyozi-d-davla. 17-bet.

⁶ Riyozi-d-davla. 37-bet.

⁷ Riyozi-d-davla. 266-bet.

***Bari** osmoni jalodat kelib,
Bari olami izz-u shavkat kelib,
Bari axtari avji joh-u jalol,
Bari qudrat-u qadr aro bemisol⁸.*

***Hama** ro 'yintanu po 'lodpaykar,
Hama qoplonsifat zo 'ru dilovar.
Hama razmozmo-yu chust-u cholok,
Hama xunrezlik birla tarabnok.
Hama rustamnabardu fili neru,
Hama gardunsitezi zo 'rbozu⁹.*

4. **Radd us-sadr ilal-zarb (ajuz)** (bayt boshidagi soʻzning bayt oxirida qaytarilishi):

***Fazoyil** kasbigʻa chun boʻldimoyil ,
 Boʻlub ravshan anga bori **fazoyil**¹⁰.*

5. **Radd ul-hashv ilal-hashv** (birinchi misra “hashv”ining ikkinchi misra “hashv”i oʻrnida kelishi yoki ikkinchi misradagi “hashv”ning shu misra “hashv”i oʻrnida qoʻllanilishi):

*Tutub qalʻa atrofin andoq sipah,
 Ki qolib **ne** dasht-u **ne** koʻh-u dara.
 Tengizdek urub xayli islom mavj,
 Qolib ostida **ham** haziz-u **ham** avj¹¹.*

6. **Radd ul-aruz ilal-hashv** (birinchi misra oxiridagi soʻzning ikkinchi misra “hashv”i oʻrnida kelishi):

*Karam olamigʻa muallo **sipehr**,
 Saxo-u adolat **sipehrigʻa** mehr¹².*

7. **Radd ul-ibtido ilal-hashv** (ikkinchi misra boshidagi soʻzning shu misra “hashv”i oʻrnida kelishi):

*Ikki kadu olibon barobar,
Ikkiga solib **ikki** kabutar.
 Qildi kadularni ul hunarmand*

⁸ Riyozi-d-davla. 77-bet.

⁹ Riyozi-d-davla. 171-bet.

¹⁰ Riyozi-d-davla. 33-bet.

¹¹ Riyozi-d-davla. 60-bet.

¹² Riyozi-d-davla. 29-bet.

Ikki oyog 'iga ikkinsin band¹³.

8. Radd us-sadr ilal-aruz (birinchi misra boshidagi soʻzning shu misra oxirida kelishi):

***Dema** sipah, qulzumi zaxxor, **de**,
Mavji mahib ayladi izhor de¹⁴.*

9. Radd ul-hashv ilal-ibtido (birinchi misra oʻrtasidagi soʻzning ikkinchi misra boshida kelishi):

*Shikor aylab **gahe** hadsiz tovushqon,
Gahe kabki dariy sayd aylabon oson¹⁵.*

10. Radd ul-aruz ilal ajuz (birinchi misra oxiridagi soʻzning bayt oxirida takrorlanishi):

*Lavni bila koʻz mulavvan **oʻlsun**,
Atri bila jon muattar **oʻlsun**.
Kavsar suyidek safosi **birla**,
Kun lamʼasidek ziyosi **birla**.
Boʻlub tar-u toza ruh **har dam**,
Koʻngluma etib futuh **har dam**¹⁶.*

Koʻrinadiki, Ogahiy “Riyozu-d-davla” asaridagi masnaviylarida qaytarish sanʼatidan unumli foydalangan. Mumtoz sheʼriyatimizda keng qoʻllanilgan ushbu badiiy sanʼat ijodkor-muarrir olgʻa surayotgan fikrning emotsional taʼsir kuchini oshirish bilan birga, bu fikrning nozik va yashirin tomonlarini ham oʻquvchiga yetkazish uchun xizmat qilgan.

Qaytarish sanʼati shoir fikrining taʼsirchan chiqishida vosita boʻlib xizmat qiladi. Bunda shoir muayyan soʻzga yoki soʻz birikmasiga eʼtibor qaratib, u orqali mantiqiy urgʻuni taʼkidlashni koʻzlaydi. Uslubiy yukni ana shu soʻz yoki soʻz birikmasiga ortadi.

Adabiyotlar:

1. Y.Isʼhoqov. Soʻz sanʼati soʻzligi. – T: “Zarqalam” nashriyoti, 2006.
2. T. Boboyev. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: “Oʻzbekiston”, 2002.
3. Ogahiy. Riyozu-d-davla. Nashrga tayyorlovchi, soʻzboshi, izohlar muallifi hamda forsiy matnlar tarjimoni Abdulla Oʻrozboyev – Urganch: “Куванчбек-Машхура” MCHJ, 2021. -428 b.

¹³ Riyozu-d-davla. 270-bet.

¹⁴ Riyozu-d-davla. 56-bet.

¹⁵ Riyozu-d-davla. 285-bet.

¹⁶ Riyozu-d-davla. 258-bet.